

УДК 81'42:821.161.2-3А/Я 1/7.08

**Варіанти квантитативних структур як відображення різних
пізнавальних стратегій авторів сучасної української прози**

Марчук Л.М.

*Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка,
м. Кам'янець-Подільський, Україна*

У статті конструюємо лінгвокогнітивні еталонні шкали кількісної оцінки, які деталізують поняття оцінної когнітивної стратегії й формують прагматичні типи кількісних оцінок. Шкалювання здійснюється в процесі пізнання світу та засвоєння мови її носіями; реалізується щоразу в процесі мовленнєвої комунікації кожним конкретним індивідом відповідно до його фонду знань, логічної компетенції, із засвоєними ним нормами соціуму, культурної спільноти, соціальної групи та підгрупи, до якої належить мовець. При цьому вимірному об'єкту приписується не цифра, а кількісно-оцінна номінація.

Ключові слова: *шкала, моделювання, точна квантифікація, оцінна квантифікація.*

Критерії мовленнєвого моделювання можуть бути різними й залежать від тих завдань, які стоять перед мовцями. Для побудови загальної моделі породження мовлення релевантні вимоги, які виходять з того, що мовлення є одним із видів психічної діяльності людини, що зберігає трьохфазову структуру «план – здійснення – контроль» та має евристичний характер організації механізмів [4, с. 172]. Модель текстотворення як виду мовлення більш лінгвістична, оскільки її розробляють у зв'язку із інтегральним моделюванням інтелектуальної діяльності людини, вона акцентує увагу на комунікативний бік функціонування мови [2, с. 42 – 50]. Мета статті: виділити аспекти моделювання по вертикалі, тобто вичленити при когнітивній та прагматичній інтерпретації усі рівні відображення одного і того ж поняття в його варіативності.

Як найбільшу понятійну опозицію розглядаємо відмінність точної і оцінної квантифікації. Точна підлягає меті об'єктивного відображення певної ситуативної релевантної кількості, опирається на когнітивні (математичні) процедури підрахунків, виміру тощо та знаходить власне мовне вираження в дескриптивних висловленнях. Напр.: «За **три** дні на квартиру Гулі подзвонив схвильований Віктор і повідомив, що у нього о **сьомій** ранку народилася донечка. – **Три п'ятсот!** – хвилюванню новоспеченого татуса не було меж» (Н. Доляк. Гостарбайтерки, 35). Кількісна оцінка опосередкована сприйняттям та фондом еталонних знань носіїв мови, її мета пов'язана з комунікативною установкою на повідомлення думки суб'єкта, групи, соціума; вона реалізується в кількісно-оцінних висловлюваннях – недескриптивних або таких, які несуть певну частину дескриптивної інформації, а також висловлюваннях з кількісно-оцінними компонентами та є актуальною проблемою для дослідження.

Дихотомія точного та оцінного віддзеркалює не лише різні стратегії автора тексту – способи концептуалізації кількісних характеристик, а й логіко-семантичні відмінності висловлювань про кількість на площині «дескриптивне» < = > «оцінне» та «об'єктивне» < = > «суб'єктивне / суб'єктне».

До точного вираження кількості як одного з ядерних когнітивних типів відносять-ся (за умови співпадіння комунікативних завдань) наближена числова комунікація й ідентифікативні структури тотально-партитивної семантики. Напр.: *«При рості два метри (плюс-мінус кілька сантиметрів) мала обвислу дугу, що радше була схожа на драгли, груди передової доярки часів розвиненого соціалізму, як їх зображували свого часу агітаційні плакати на всій одній шостій частині суші»* (Н. Доляк. Гостарбайтерки, 158).

Всередині іншого ядерного типу – оцінної квантифікації – виділяємо чотири під-типи, що розрізняються когнітивними механізмами, комунікативно-прагматичними параметрами та формальними засобами мовленнєвого втілення.

Перший тип: **суб'єктивно-модальні градаційні оцінки**, орієнтовані на узуальні градаційні еталони. Напр.: *«На Наталку вирячилося понад десять пар очей. Здиво-вані, захоплені, чомусь розлючені, спантеличені й розгублені погляди оцінювали геро-їню балу»* (Н. Доляк. Гостарбайтерки, 168).

Другий тип: **ситуативно-модальні оцінки**, підставою виділення яких стало по-рівняння з величинами, необхідними або бажаними в певних ситуаціях. Напр.: *«Нім-кенья була вагітна на шостому місяці, але живіт переконував, що вона десь на пів-року переносила дитину»* (Н. Доляк. Гостарбайтерки, 183).

Третій тип: **тотально-партитативні оцінки**, які відбивають різні варіанти відно-шення віддзеркаленої величини до якогось цілого. Напр.: *«Невизначеної величини туалет ділив руду німкеню на три частини. Окремо було погруддя – рожева прави-ця, вкрита веснянками та рудим пушком, ковбасою переходила через зону декольте у ліву руку, по лінії грудей тіло перетискалося краєм сукні. Друга частина – зелений квадратний континент. Нижня частина Габріели складалася з її міцних ніг у зеле-них шовкових панчохах. Ну чисто тобі фікус, лише росте донизу»* (Н. Доляк. Гостар-байтерки, 167).

Четвертий тип: **псевдоточні оцінки**, за числовою формою подібні до точної кван-тифікації, проте має прагматичну спрямованість на введення реципієнта в процес оцінки. Напр.: *«Хлопчик народився нівроку – чотири з половиною кілограма, був вельми спокійний і розслаблений»* (Н. Доляк. Гостарбайтерки, 188). До цього ж типу належать висловлення в мовленні / тексті «виміру» в неконвенційних одиницях – ан-тропометричних та оказіональних.

Точні квантифікації та кількісні оцінки підводимо під вербальні назви індивіду-альних об'єктів або їх класів відповідно до ситуації або власного сприйняття загаль-нокультурних, етносоціальних, групових чи індивідуальних шкал. За такого шкалю-вання вимірному об'єкту приписується не цифра, не числове значення, не просто індекс, показник, параметр, як це відбувається у науковому шкалюванні, а вербальне значення, кількісно-оцінна номінація, зміст якої входить до відношень «більше / мен-ше».

Підбір імен для об'єкта завжди містить в собі оцінний момент. *«По чотиреста виймайте, та й квити будемо. Переведу вас... Це дешево лише через те, що сьогодні немає перебіжчиків. Один доходяга лишень. Заради нього ноги мочити не хочеться»* (Н. Доляк. Гостарбайтерки, 250).

Градація такого ототожнювання, а саме: ступінь відповідності, який став предме-том дослідження експериментальної психолінгвістики, отримує форму суб'єктивних шкал. Власне кількісна оцінка виділяється із загального закону назовництва тим, що в її семантиці та безпосередньому оточенні присутня вказівка на відношення суб'єкта до об'єкта; потрібність, значимість, зацікавленість, будь-що із суб'єктно-модальних відношень або нуль – незацікавленість.

Розташування вимірних ознак на шкалі (шкалювання) здійснюється під час піз-нання світу та освоєння мови її носієм. Поділ почуттів і уявлень про навколишній

світ змінюється в процесі розвитку світу і мови. Реалізується так зване шкалювання в акті комунікації кожним мовцем згідно з тим місцем, яке індивід займає в соціумі (рівень знань, компетенція, норми поведінки, рівень комунікабельності тощо).

Відповідно, поняття шкали градації зіставлено одночасно з реаліями мислення та з інструментом лінгвістичного опису цих реалій.

Шкали градації також застосовують у психосемантиці (як вияв суб'єктивного шкалювання) [3, с. 51–79]. Цей метод ґрунтується на використанні вже готових шкал, пропонує експериментаторами, або нових, що створені такими дослідженнями, та служить оцінюванню подібності семантики знаків, засвоєних різними людьми, і дозволяє встановити загальні та індивідуальні особливості когнітивних підсистем.

Звернення до методу шкалювання в дослідженні кількісних вимірних одиниць виправдане, оскільки значну частину в когнітивних уявленнях суб'єкта, який пізнає світ, займає градаційне та кількісне відображення реальної дійсності. Шкала може виникнути в будь-якому випадку, коли потрібно зіставити та ідентифікувати дві сутності, що належать до різних предметних систем: реальної та умовної, у процесі порівняння фрагмента відображеного світу і знань про нього, реального об'єкта і його знака, події та номінації, що цю подію називають. У акті комунікації мовець обирає більш вдалий, на його думку, компонент. Усі інші варіанти заперечуються як тимчасовонепритатні.

Когнітивна ознака відображена на шкалі «цінність – нульова цінність – антицінність». Складність виділення градаційного компонента із когнітивного складника мовного знака є результатом стереотипного сприйняття дослідником мовних чинників у їхній співвіднесеності зі знаннями, отриманими в процесі практичного освоєння дійсності представниками одного соціуму. Ще В. фон Гумбольдт зазначав: «Але як можна достатньою мірою пізнати характер однієї нації, не дослідивши одночасно й інші, що знаходяться з нею в тісному зв'язку, контрактивні відмінності яких, з одного боку, власне і сформували цей характер, а з іншого боку, єдині й дозволяють повністю його зрозуміти» [1, с. 67].

На шкалі градації за відсутності вербалізованої лексичної одиниці з'являються нові номінації в комплексі з дейктичною.

Шкала мовної квантифікації є умовним членуванням реального кількісного наростання, відображеного в лексико-граматичних формах конкретної мови. «У польському кафе Лариса замовила собі вечерю за **двадцять євро**. Для поляків то були **великі гроші**, й вони запопадливо обслуговували брудну, з вологим волоссям, панянку» (252).

Досліджувані в роботі градуїзовані ознаки вербально визначають індивідуальне чи групове бачення світу. Дефініції при цьому підібрані відповідно засвоєним чи набутих залежно від ситуації загальнокультурним, етносоціальним, груповим або індивідуальним шкалам. У такому випадку шкала градації може бути укладена не цифрами, не числовим значенням, індексом, позначкою тощо (див. математичні шкали), а вербальним визначенням, кількісно-оцінною номінацією, зміст якої має дефініції «більше / менше / рівно». Напр.: «Мені **байдуже, слабкий я чи сильний, забитися б у якийсь куток – і знову почати бавитися дошкільними іграшками... зробитися зародком із мікроскопічними кінцівками і неотрусним серцем... бути не **виплодом ненависті, а плодом любові...**» (Процюк С. Тотем, с. 90). Опозиція **слабкий/сильний** має нульову точку – **звичайний; виплодок ненависті/плід любові – звичайна дитина**, не дуже бажана, але й не така, яку б ненавиділи. Пор.: «Якщо важливі справи в Європейському Союзі вирішуватимуться **більшістю** голосів, а не консенсусом, то **малочисельні** нації потрапляють у залежність від **великих числом** народів» (Д. Павличко. Національна ідея, с. 43). Поняття величини передано складною лексемою **малочисельні** та опозиційним до неї словосполученням **великим числом**, до кількісної градаційної номінації належить також іменник **більшість**. Напр.: «Князь прийняв його**

у скромному домі, виділеному йому угорським королем; слуг спровадили, залишився лише його **вірний прибічник**, боярин Теодор, **дорадник**, а **більше побратим**, хоч це зовсім не знищувало різниці поміж ними у стані, адже Теодор був **не тільки** князем **побратимом**, **але й відданим йому слугою**» (В. Шевчук. Між двох вогнів, с. 3). Градація увиразнюється лексемами **вірний прибічник**, **дорадник**, **побратими**, які розташовані на шкалі градації вище від нуля, угору (висхідна градація). Нулем або нормою може бути **звичайна людина**, градаційним антонімом – **ворог**. Закцентовано увагу на градаційній інформації, її репрезентовано синтаксичною структурою з градаційним сполучником **не тільки, але й**.

Значення «рівно або менше», незалежно від того, чи має воно оцінні конотації, чи залишається у сфері точної квантифікації, передано в мовленні/тексті препозитивними щодо основного носія значення градаційної ознаки показниками, напр.: **«Всього рік потерпимо»** (А. Дімаров. Боги на продаж, с. 13); **«Кілька тижнів по тому не міг розмовляти нормально: шипів гусаком»** (А. Дімаров. Боги на продаж, с. 219). Словник синонімів тлумачить значення числівника **кілька** як **невизначено малу кількість, від трьох до десяти** і подає такі синоніми до цього слова: **декілька, скільки (а), кількоро** розм., **скільки** діал., **декілько** розм., **скільки** діал. [299, Т.1, с. 674]. Напр.: **«На турбазі за прокат човна треба платити по годинно, та й прокатний пункт одчиняється годині приблизно о дев'ятій, а човен нам потрібен удосвіта, може годині о четв'ятій»** (Є. Гуцало. Весна високосного року, с. 146).

Симетрично протилежне значення «рівно або більше» мовцем передається аналогічно вжитими показниками, напр.: **«Либонь, п'ять або більше метелиць віяло й крутило, а тепер замет осідає, сніг став зернистий, з-під нього тече на стежку»** (Є. Гуцало. Весна високосного року, с. 240); **«Ну, тепер уже буде не одинарна юшка, а подвійна!»** (Є. Гуцало. Весна високосного року, с. 160).

В окремих подібних контекстах значення точної квантифікації втрачає чітку визначеність відповідності й переходить до розряду приблизних квантифікацій, що виникають за умов неможливості визначення точної величини в певних умовах чи небажанні автора визначати або повідомляти величину, яка підлягає градації, напр.: **«Багато було споминів, і водночас Журило був у полоні жалю якогось, болю, остраху...»** (Є. Гуцало. Весна високосного року, с. 205) (багато, отже, більше, ніж один спомин); **«Ця імпровізована мечеть була перша на весь степ, на всі понад двісті нових кишлаків, розкиданих по колишній пустелі»** (І. Ле. Роман міжгір'я, с. 310) (понад двісті може = як двісті одному, так і чотирьомстам тощо); **«Тільки ввечері чи вночі, – а може, то було і не тої, а зовсім іншої ночі, – словом, коли вже в класі було зовсім поночі, Кульчицький і Воропаєв раптом почали нас будити»** (Ю. Смолич. Дитинство, с. 229) (визначення приблизного часу доби або приблизної доби).

Установлення градаційних відношень **«більше/менше»** конкретного числа ще більше нівелює параметри точності й спрямовує цей тип квантифікації до наближених оцінок. Значення **«більше»** реалізовано в тексті за допомогою лексичних показників вищості, переваги, надлишку. Значення **«менше»** передано також лексичними модальними показниками.

Висновок. У художньому тексті поєднання безпристрасної об'єктивності методів точної квантифікації та емоційної суб'єктивної авторської кількісної оцінки дозволяє досягати більшого авторського стилістичного впливу на читача.

За квантитативним висловленням і квантитативною градацією стоїть специфічна лінгвокогнітивна діяльність автора, направлена на зіставлення певної кількості з еталоном (нормою). У процесі градації розглядаємо відрізки, які схожі за будовою на метричні шкали, але які функціонують не як одиниці лічби, а вибору. Ці відрізки розташовані в напрямку наростання/спаду в ряді інших відрізків тієї ж шкали та орієнтовані на її середину чи межі за типом **«більше», «менше», «рівно»**.

Список літератури

1. Гумбольдт В. фон. Избранные труды по языкознанию: пер. с нем. / В. фон Гумбольдт: [общ. пер. В. Рамишвили; послесл. А.В. Гулыги, В.А. Звезгинцева]. – М.: Наука, 2000. – 349 с.
2. Кибрик А.А. О некоторых видах знаний в модели естественного диалога / А.А. Кибрик // Вопросы языкознания, 1991. – № 1. – С. 61 – 68.
3. Петренко В. Ф. Психосемантика сознания / В. Ф. Петренко. – М.: Изд-во МГУ, 1988. – 208 с.
4. Уфимцева А.А. Типы словесных знаков / А.А. Уфимцева. – М.: Наука, 1974. – 206 с.

Марчук Л.М. Варианты количественных структур как отображение различных познавательных стратегий авторов современной украинской прозы // Ученые записки Таврического национального университета им. В.И. Вернадского. Серия «Филология. Социальные коммуникации» Том 26 (65). № 1 – С.378-382

В статье конструируем лингвокогнитивные эталонные шкалы количественной оценки, детализирующие понятия оценки когнитивной стратегии и формирующие прагматические типы количественных оценок. Шкалирование осуществляется в процессе языковой коммуникации каждым конкретным индивидом в соответствии с его фондом знаний, логической компетенцией, с усвоенными им нормами социума, культурной общности, социальной группы и подгруппы, к которой принадлежит коммуникант. При этом каждому измеряемому объекту приписывается не цифра, а количественно-оценочная номинация.

Ключевые слова: шкала, моделирование, точная квантификация, оценочная квантификация.

Marchuk Lyudmyla Variants of quantitative structures as a reflection of different cognitive strategies of modern Ukrainian prose authors // Scientific Notes of Taurida V. I. Vernadsky National University. – Series: Philology. Social communications. – 2013. – Vol. 26 (65). No 1 – P.378-382

In the article we develop the cognitive-linguistic model scales of quantitative evaluation, which detail conception of cognitive strategy and form the pragmatic types of quantitative estimation. Scaling is made in the process of world perception and language adoption by informants; it is realized every time in the process of language communication by every separate individual in correspondence with the fund his knowledge, logical competence, with the adoption of society norms, norms of cultural society, social group and subgroup, to which the language speaker belongs. In spite of this object has not a numeral, but quantitative and evaluative nomination. The conception of measuring scale is borrowed from the exact sciences and now is widely used in different humanities – philosophy, sociology, psychology, etc., as they allow to imagine specifically the complex of continuous natural and social phenomena or illegible totality, while description. Scales will allow to provide the analysis precision, and scaling is the instrument of scientific analysis and its method. In spite of this is the method of approximate, conditional and of the one, which tries to be a precise of verbalized subdivision of a real continuum of quantitative increasing. This subdivision is close and, so, in unified form reflects the real totality of social and individual cognitive system of quantitative scaling system.

Key words: scale, modeling, precise quantification, estimating quantification.

Поступила до редакції 29.04. 2013 р.